

RÂFİ' B. LEYS İSYANI RAFI IBN LAYTH UPRISING

Arş. Gör. Aykut ÖZBAYRAKTAR*
Amasya Üniversitesi
aykut.ozbayraktar@amasya.edu.tr

Öz

Bu makale; 190/805-806 yılında, Orta Asya'da, Semerkant merkez olmak üzere Mâverâünnehir-Horasan bölgesinde, Râfi' b. Leys adlı Arap kökenli şahsın liderliğinde, Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân tarafından temsil edilen Abbâsî idaresine karşı patlak veren büyük bir ayaklanmayı konu edinmektedir. Dönemin ana kaynaklarını ve çağdaş araştırmaları esas alarak Râfi' b. Leys İsyanını kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Abbâsî hakimiyeti altında ve Alî b. İsâ b. Mâhân'ın yönetiminde Orta Asya'nın koşullarını incelemektedir. Abbâsî veliahtları Emîn-Me'mûn arasında vuku bulan kanlı iktidar mücadelesine zaman ve mekân olarak tesadüf eden Râfi' İsyanının bu hadisedeki rolünü ve akabinde Mâverâünnehir'de Sâmânîler ve Horasan'da Tâhirîler hanedanlarının ortaya çıkmasında tesirlerini araştırmaktadır. Bu bakımdan Abbâsîler ve İslamî devir Orta Asya tarihi araştırmaları için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abbâsîler, Orta Asya, Mâverâünnehir, Râfi' b. Leys, Alî b. İsâ b. Mâhân, Hârûn Reşîd.

* ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9804-7875

Abstract

This article deals with the large-scale uprising that outbroke against the Abbasid government that represented by the governor of Khurasan Ali ibn Isa ibn Mahan, under the leadership of an Arab named Rafi ibn Layth, based in Samarkand in the Transoxiana and Khurasan region in Central Asia in 190/805-06. It reveals Rafi ibn Layth Uprising comprehensively based on the main sources of the period and contemporary studies. It studies the conditions of Central Asia under the Abbasid rule and the administration of Ibn Mahan. The uprising coincided with the bloody struggle for throne between the Abbasid heirs Amin and Ma'mun. This paper studies the role of Rafi's uprising on the struggle between Amin and Ma'mun, and following this event, its effects on establishment of Samanid dynasty in Transoxiana and Tahirids in Khurasan. In these aspects, it contributes the studies of history of Abbasids and Central Asia in Islamic period.

Keywords: Abbasids, Central Asia, Transoxiana, Rafi ibn Layth, Ali ibn Isa ibn Mahan, Harun Rashid.

Giriş

Mâverâünnehir bölgesinin Müslümanlar tarafından fethi, Emevî iktidarına tâbi olarak Horasan bölgesini yöneten valiler tarafından başarılmıştır. Emevîlerin Horasan valileri; Orta Asya'da uygulanan fetih politikası doğrultusunda, birbiri ardınca askeri seferler tertip ederek Mâverâünnehir mahalli hükümdarlarının mukavemetlerini tüketmiş ve Orta Asya'da yükselen bir güç olan Türgeşleri bertaraf etmişlerdir (Gibb, 2005: 29-116; Türk, 2018: 60-145). Savaşları ve fetihleriyle oldukça hareketli bir siyasi tarih teşkil eden bu dönem, Emevî iktidarının 132/750 yılı dolaylarında Abbâsîlerin liderliğini üstlendiği büyük bir ihtilal sonucunda devrilmesiyle nihayet bulur ve diğer İslam memleketleri gibi Mâverâünnehir bölgesi de Abbâsî egemenliğini kabul eder.

Mâverâünnehir'de Abbâsî hakimiyeti; Orta Asya Türk tarihi için çok mühim bir hadise olan Talas Savaşı (133/751) ile başlamıştır. Bu suretle Orta Asya'da Çin egemenliği ihtimalini de bertaraf eden Abbâsîler, itaat olunacak yegâne güç haline gelmişlerdir (Barthold, 1990: 212; En-Lin, 1972: 419). Oluşan bu yeni konjonktürde, selefi Emevîlerin doğuda aralıksız fetih politikasına son veren Abbâsîler; İslam dinini tebliğ etmek vesilesiyle Orta Asya hükümdarlarıyla iyi ilişkileri geliştirmeye yönelik bir siyaset uygulamışlardır.

Abbâsî otoritesinin kuruluşu aşamasında Şerîk b. Şeyh el-Mehrî (133/751) ve İshâk et-Türkî (159/755) isimli muhaliflerin liderlik ettiği iki küçük isyan hadisesinin Mâverâünnehir'de ciddi bir etkisi olmamıştır (Nerşahî, t.y.: 95-97; İbnü'n-nedîm, t.y.: 483). 159/776 tarihli Mukanna' İsyanı ise ne kadar kapsamlı ve tehlikeli olsa dahi İslamiyet'i hedef alması hasebiyle Mâverâünnehir Müslümanlarını cezbedememiştir (Nerşahî, t.y.: 98-110). Zikredilen bu üç hadiseye rağmen, Abbâsî hakimiyetinin ilk yarım asrında Mâverâünnehir'de kısmî bir sükûnet dönemi söz konusudur ve bölge, Abbâsî merkezi idaresinin gündemini yoğun olarak meşgul etmemektedir.

190/806 yılında, Râfi' b. Leys'in liderliğinde, Semerkant merkez olmak üzere Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde patlak veren büyük bir isyan; kısmî sükûnet dönemini sona erdirir ve Abbâsîler yönetiminin dikkatini doğuya yöneltir. Bu isyanın hemen ardından Abbâsî veliahtları Emîn ve Me'mûn arasında iktidar mücadelesinin patlak verdiği görülmektedir. İsyanın akabinde Horasan'da Tâhirî ve Mâverâünnehir'de Sâmânî ailelerinin iktidarları söz konusudur. Diğer taraftan hadisenin aktörleri hakkında kaynaklara çok sayıda ilginç ve detaylı anekdotlar da yansımıştır. Bahsedilen magazinsel haberler, tarihi şahıslar arasındaki ilişkileri ve bağlantıları ortaya koymak noktasında önem arz etmektedir.

Bu makale; Râfi' b. Leys İsyanını kapsamlı ve detaylı bir şekilde incelemek ve bu suretle İslamî devirde Orta Asya tarihi üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla hazırlanmıştır.

1. İsyan Lideri Râfi' b. Leys Kimdir?

Râfi' b. (el-)Leys b. Nasr b. Seyyâr (Halîfe b. Hayyât, 1985: 459); künyesinden dahi anlaşılacağı üzere Emevîlerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın torunudur. Dedesi Nasr b. Seyyâr; 120-131/738-748 seneleri arasında Horasan Valisi unvanıyla İslamî Orta Asya'yı yönetmiş ve Abbâsî ihtilalcileriyle mücadele ederek vefat etmiştir. Arap kökenli ve Kinâne kabilesinin Benî Leys aşiretine mensup bir devlet adamıdır (Bozkurt, 2006: 415). Söz konusu kabile bağlarına kuşkusuz Râfi' b. Leys de mensuptur.

H. Gibb (2005: 116); Nasr b. Seyyâr ile nesep bağı olmasını Râfi' b. Leys'in başarılarında önemli bir etken olarak değerlendirir. Orta Çağ İslam toplumlarında nesep ve kabile bağları, liderlik karizması üzerinde kayda değer bir etkiye sahip olmuştur. Bu suretle Nasr b.

Seyyâr gibi icraatları zihinlerde yer etmiş bir kişinin torunu olmak Râfi' b. Leys için ciddi bir itibar kaynağı olarak kabul edilebilir.

H. Kurt (1998: 340); Ebû Hâşim Leys b. Nasr b. Seyyâr el-Kinânî künyeli bir tarih bilgininin Buhara'da faaliyet gösterdiğini bildirir. İ. Durmuş (2003: 164) ise (el-)Leys b. el-Muzaffer (Râfi') b. Nasr b. Seyyâr (ö. 187/803) isimli fıkıh ve lügat aliminin bazı kaynaklarda Nasr b. Seyyâr'ın oğlu (Leys b. Nasr b. Seyyâr) ve bazı kaynaklarda Nasr b. Seyyâr'ın Râfi' adlı oğlundan torunu (Leys b. Râfi' b. Nasr b. Seyyâr) olarak gösterildiğini belirtir. Bu bilgilerden isyan liderinin babası Leys'in ulemadan olduğu anlaşılmaktadır.

Barthold (1990: 216); Taberî'nin bir kaydına dayanarak Râfi' b. Leys'in babasının Abbâsî Hükümdarı Mehdî'nin Mevlâsı olduğunu, diğer aile bireyleriyle birlikte Mukanna' İsyanında Abbâsîler adına mücadele ettiğini belirtir. Taberî (1966: VIII:135); 161/777-78 yılı olaylarından bahsederken Mukanna' İsyanına karşı sevk edilen bir komutan olarak *Mehdî'nin Mevlâsı Leys* adını zikreder; ancak onun Nasr b. Seyyâr'ın evladı olduğuna dair bir işarete bulunmaz. Diğer taraftan İbnü'l-esîr (2010: V: 230); Ebu'n-nu'mân, el-Cüneyd, Leys b. Nasr adlı komutanların Mukanna' ile defalarca savaştıklarını; bu savaşlarda Hassân b. Temîm b. Nasr b. Seyyâr, Muhammed b. Nasr ve diğer birçok komutanın öldürüldüğünü rivayet eder. Zikredilen şahıslardan yalnız Hassân b. Temîm'in künyesi Nasr b. Seyyâr diye kaydedilmiş olsa dahi diğerlerinin de baba isimlerinin Nasr olması dikkat çekicidir ve akraba olduklarını düşündürmektedir.

Nasr b. Seyyâr Abbâsîlere karşı savaşırken vefat etmiş olsa dahi oğul ve torunlarının Abbâsî iktidarıyla iyi ilişkiler kurduğu; Râfi' b. Leys'in tanınmış, saygın ve kültürlü bir ailede yetiştiği ve bu aileye ait nüfuz mirasından istifade etmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Bu aileden Beşîr b. el-Leys ise isyan liderinin biraderi olarak Buharalı isyancılara komuta etmiştir (Taberî, 1966: VIII: 341-342). Böylece Mâverâünnehir'in en büyük iki şehri olan Semerkant ve Buhara'da Nasr b. Seyyâr'ın torunlarının kontrolü söz konusudur.

Râfi' b. Leys'in isyandan evvelki yaşamına dair bilgiler kısıtlıdır. Ya'kûbî (2010: II: 374)'nin eserine göre; Abbâsî Hükümdarı Hârûn Reşîd, 183/799-800 yılında Alî b. Îsâ b. Mâhân'ı Horasan valiliğine tayin ederken Râfi' b. Leys'in de aralarında olduğu bir grup idareci ve komutanı İbn Mâhân'ın maiyetine vermiş ve Râfi' b. Leys'e uzak

beldelerde görev vermemesini tembihlemiştir. Buradan anlaşıldığı gibi; Râfi' b. Leys, İbn Mâhân tarafından Semerkant valiliğine tayin edilmiş, onun maiyetinde çalışmıştır. Bu vazifesine 190/806 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır (Halife b. Hayyât, 1985: 459).

2. İsyanın Sebepleri

Râfi' b. Leys İsyanı hakkında en detaylı bilgileri sağlayan Taberî (1966: VIII: 319-320), isyanın bahsine usulsüz bir evlilik anekdotu ile başlar. Bu hikâyeye göre; Semerkant'ta yaşayan zengin ve güzel bir hanım, ticaret için Bağdat'ta ikamet eden ve uzun süredir evine uğramayan kocasından ayrılmak ister; ancak başaramaz. O esnada Semerkant valisi olan Râfi' b. Leys, bu kadına tamah eder ve Allah'ı inkâr etmesini öğütler. Kadın, mürted olunca İslam hukukuna göre nikah akdi kendiliğinden bozulur. Sonra tekrar İslam'a giren kadın Râfi' b. Leys ile evlenir. Aldatılan koca, bu hileli boşanma ve evliliği Halife'ye şikâyet eder. Halife Hârûn Reşîd, Horasan Valisi Alî b. İsbâ b. Mâhân'a Râfi' b. Leys'i cezalandırmasını emreder. Râfi' b. Leys'in elleri bağlanır ve bir merkep üzerinde Semerkant sokaklarında tur attırıldıktan sonra hapsedilir. Râfi', bir gece hapisten kaçır ve Belh şehrine giderek İbn Mâhân'dan af diler. Bağışlandıktan sonra Râfi', Semerkant'a döner ve şehrin yeni valisini öldürür. Semerkantlılar, Sibâ'a b. Mes'ade adlı bir kişiyi kendilerine amil seçerler; ancak bu kişi Râfi' b. Leys'i tutuklar. Bunun üzerine Semerkantlılar, Sibâ'a'yı hal edip Râfi' b. Leys'i kurtarırlar ve ona biat ederler. Râfi' de isyan başlatır ve Mâverâünnehir'deki diğer şehirler onunla anlaşarak bu harekete katılırlar.

Büyük bir şehrin ve devamında bütün eyaletin böylesine gülünç bir sebeple Abbâsîlere karşı isyana kalkışmayacağı ilk bakışta akla gelmektedir. Diğer taraftan hadisenin kaynağı Taberî'nin bu kadar detaylı bir hikâye kurgulamak için gerekçesi de bulunmamaktadır. Söz konusu anekdot, görmezden gelinmemelidir; fakat onu isyanın sebebi değil, isyanı tetikleyen bir kıvılcım veya isyana dönüşen bir vaka olarak kabul etmek gerekmektedir. İsyanın kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılabilmesi tüm eyalete sirayet eden bir faktörün toplumda öfke biriktirdiğine işaret etmekte ve Semerkant halkının Râfi' b. Leys'i kurtarmak adına sebep olduğu kargaşanın Abbâsîler aleyhinde bir isyana dönüştüğünü düşündürmektedir.

Dîneverî (1330: 369), İbn A'sem (1991: VIII: 396), Ezdî (1967: 311) gibi müellifler; daha gerçekçi bir yaklaşımla isyanın dönemin Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân'ın kötü idaresinden kaynaklanan tepki nedeniyle patlak verdiğini bildirirler. Esasında Taberî (1966: VIII: 270, 286, 314-317, 328), eserinin muhtelif noktalarında Alî b. İsâ b. Mâhân faktörünü diğer müelliflere kıyasla daha çok vurgular ve isyanın destekçilerinin esas hedefinin kendilerine hoşnutsuzluk sebebi olan İbn Mâhân'ı valilikten azlettirmek olduğunu kaydeder; ancak her nedense isyanın sebebi olarak evlilik macerasını anlatır.

Râfi' b. Leys'in politik kişiliği ve hedefleri hakkında birbirinden farklı ve birbirini tamamlayıcı üç önemli haber bulunur. İbn A'sem (1991: VIII: 396); Râfi' b. Leys'in isyandan önce İbn Mâhân'ın kötü, despot ve zalim yönetimini Hârûn Reşîd'e şikâyet eden bir mektup yazdığını ve meramını uzun bir şiir ile ifade ettiğini; yine de Hârûn Reşîd'in İbn Mâhân'ı isyan etmesinden çekinerek azletmediğini ve Râfi' b. Leys'in Hârûn Reşîd'e karşı çıkararak isyan ettiğini kaydeder. Ezdî (1967: 311); Râfi'nin er-Reşîd'e isyanın başlamasından sonra mektup yolladığını ve insanların nefret ettiği şahıs İbn Mâhân iken kendisinin azledilmesine tepki gösterdiğini bildirdiğini ifade eder. Taberî (1966: VIII: 323, 328) ise Râfi' İsyanının sürdüğü 191/806-7 yılında Horasan berid sorumlusu tayin edilen Hammaveyh isimli şahsın göreve gelir gelmez Hârûn Reşîd'e bir mektup gönderdiğini kaydeder. Bu habere göre; Hammaveyh, Râfi' b. Leys'in Abbâsîlere ait siyah alametini çıkarmadığını ve biatinden ayrılmadığını rapor eder ve isyancıların maksatlarının Alî b. İsâ b. Mâhân'ı azlettirmek olduğunu belirtir.

Yukarıdaki paragrafta sözü edilen üç haberden birine göre Râfi' b. Leys, İbn Mâhân'ın kötü idaresinden rahatsız ve sorun hakkında merkezi idareyi uyarmaktan ve gerektiğinde aksiyona girişmekten çekinmeyen sorumlu bir devlet adamıdır. Diğer bir habere göre de azledilmeyi içine sindiremediği için isyana kalkışan bir kişidir. Son habere göre ise Abbâsîlere değil, sadece Alî b. İsâ b. Mâhân'a karşıt bir isyancıdır. Üç rivayetin ortak noktası Hârûn Reşîd'in Horasan'a tayin ettiği Alî b. İsâ b. Mâhân'ın kötü idaresine yapılan vurgudur.

Biyografisinden de anlaşılacağı üzere; Râfi' b. Leys, ağır vergiler altında ezilen bir köylü-çiftçi değildir. Bilakis; zengin, soylu, saygın ve eğitilmiş bir aileye mensuptur. Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân

tarafından Semerkant valisi olarak tayin edilmiştir ve Abbâsî idare sisteminin bir parçasıdır. İsyanın dini-siyasi bir grupla bağlantıları olduğunu gösterecek herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Taberî tarafından kaydedilen anekdota göre; isyan lideri Râfi' b. Leys dini ve siyasi erdemleri doğrultusunda hareket eden idealist bir kişiliği de yansıtmamaktadır. Şayet İbn A'sem ve Taberî'nin bildirdiği gibi Râfi' b. Leys'in tepkisi Alî b. İsâ b. Mâhân'a ise ve Abbâsî iktidarıyla bir meselesi yoksa İbn Mâhân'ın azledilmesinden sonra hareketini sonlandırması gerekirdi. Halbuki Râfi' b. Leys, İbn Mâhân'ın azline sebep olduktan sonra da mücadeleyi sürdürmüş ve Abbâsî kuvveti ile çetin savaşlar yapmıştır. Bu husus Ezdî (1967: 311)'nin kaydını desteklemekte ve Taberî (1966: VIII: 319-320)'nin bildirdiği üzere Râfi' b. Leys'in Semerkant'ta yaşanan vaka neticesinde azledilmeyi hazmedemediğini düşündürmektedir. Ya'kûbî (2010: II: 374) dahi Râfi' b. Leys'in azledilene kadar sesini çıkarmadığını, azledildikten sonra isyan çıkardığını ve savaştığını belirtmektedir. Râfi' b. Leys'i Semerkant halkının pek ziyade sevdiği anlaşılmaktadır.

Bu hadisede ağır suçlar işleyerek kariyerini bitirmiş; ancak halk nezdinde itibar sahibi ve liderliğe elverişli bir kimse olarak Râfi' b. Leys; Abbâsî idaresine karşı öfkeli Semerkantlılar tarafından isyan liderliğine ikna edilmiş, içinde bulunduğu çıkmaz durumda ortaya çıkan kargaşa ortamını isyana dönüştürmüş yahut gelişen olaylara bağlı olarak isyan lideri konumuna yükselmiş olmalıdır. Hareketin ciddi bir planlama ve propaganda olmaksızın, ani bir reaksiyon ile patlak vermiş olması bu düşüncüyü desteklemektedir. Bu suretle o; toplumsal meselelere çözüm üretmek maksadıyla halkı örgütleyen ve harekete geçiren bir lider olarak değil, ortaya çıkan kargaşadan istifade ederek insanları ayaklandıran bir isyan lideri olarak kabul edilmelidir.

Bu aşamada dönemin en dikkat çekici politik figürlerinden olan Alî b. İsâ b. Mâhân'ın kötü idaresini ve karakterini detaylandırmak, Orta Asya Müslüman toplumunun Abbâsî yönetimine karşı isyana yönelmesinin sebeplerini anlama noktasında faydalı olacaktır.

Kaynaklar Alî b. İsâ b. Mâhân hakkında birçok magazinsel haber aktarmaktadırlar. Bu haberler müşterek bir noktada, İbn Mâhân'ın kötü karakterinde buluşmaktadırlar. Kaynaklarda İbn Mâhân; çok gaddar, despot, küfürbaz, kaypak, hırsız, basiretsiz ve de ehliyetsiz

bir adam olarak tarif edilmektedir. Horasan'da bulunduğu müddet zarfında Abbâsîlere sadık insanları Abbâsîlere düşman ettiği yahut yolsuzluklar yaparak muazzam bir servet biriktirdiği kaydedilir.

İbn Mâhân'ın kötü yönetimi hakkında bir anekdot Nesefî (1991: 21-22) tarafından aktarılır. Bu rivayete göre; zamanının yetkin bir hadis hafızı ve fakihi olan Ebî Mu'az b. Süleymân el-Belhî, namazın farzlarıyla ilgili olarak Ebû Muhammed el-Hasen b. Muhammed el-A'meş ile tartışır. el-A'meş, Horasan Valisi İbn Mâhân'a giderek Ebî Mu'az'ın kendisine küfr isnat ettiğini söyler ve cezalandırılmasının gerektiğini bildirir. İbn Mâhân, Ebî Mu'az'ı elleri bağlı bir vaziyette mescide getirtir, had cezası gereğince elbisesini çıkartarak sopayla döver, üzerine su dökerek işkence yapar, saç sakalını tıraşlayarak aşağılar, Fergana'ya sürgün eder ve bir taraftan da *"İşte had cezası böyle uygulanır"* diyerek dalga geçer. Ebî Mu'az ise kendisine lazım gelmediği halde böylesine ağır bir ceza verildiğini belirterek ve bu yapıları müslu olarak niteleyerek İbn Mâhân'ı protesto eder.

İbn Mâhân'ın idare tarzı ve karakteri hakkında daha çarpıcı bir haber, Taberî (1966: VIII: 325) tarafından aktarılır. Bu kayda göre; Horasan ileri gelenlerinden Hişâm b. Ferrûhhüsrev ve Hüseyin ibn Mus'ab isimli iki şahıs, Alî b. İsâ b. Mâhân'ın bulunduğu bir meclise girip selam verirler. İbn Mâhân; hiçbir sebep yokken bu adamların yüzüne karşı galiz küfürler savurur, babalarına hakaret eder, onlar için kafirlik ithamında bulunur ve ikisini de öldürmek üzere neden aradığını bildirir. İbn Mâhân korkusuyla ses çıkarmadan meclisten ayrılan bu iki şahıstan Hüseyin ibn Mus'ab derhal Horasan'dan göç ederek Mekke'ye yerleşir. Hişâm b. Ferrûhhüsrev ise öylesi korku hissine kapılır, ki İbn Mâhân'ın felçli bir adamı öldürecek derecede gaddar olamayacağını düşünerek felç geçirmiş gibi davranır. Uzun süre evinden dışarı çıkmayan ve felçli olduğu sanılan adamın Alî b. İsâ b. Mâhân'ın azledilmesine kadar bu şekilde yaşadığı kaydedilir.

Dîneverî (1330: 369); İbn Mâhân'ın Horasan'ın mahalli eşrafına karşı tarafgir davrandığını, Abbâsîleri sevenleri ve destekleyenleri Abbâsîlere düşman ettiğini kaydeder. İbn A'sem (1991: VIII: 396); İbn Mâhân'ın Horasan halkına zulmettiğini ve Horasan liderlerinin kalplerini doğru yoldan saptırana kadar küçük düşürdüğünü ifade eder. Bu ve benzeri kayıtlar ve hikayeler Alî b. İsâ b. Mâhân'ın sert,

kaba ve gaddar mizacını, aşırılıklarını ve politik incelikten yoksun, despot idare tarzını örneklemektedir.

Taberî (1966: VIII: 293); Alî b. İsâ b. Mâhân'ın Bermekîlerin güç ve iktidarını sarsamaya yönelik faaliyetlerinden bahseder. Musa b. Yahyâ b. Hâlid'in Horasan'da pek sevildiğini, halkın samimi şekilde ona itaat ettiğini ve Horasanlıların Musa'nın liderliğinde bir isyana kalkışarak istiklal elde edeceklerini söyleyerek Hârûn Reşîd'in aklı ve kalbi üzerinde derin etkiler bıraktığını ve İbn Mâhân'ın iftiralar atması nedeniyle Musa'nın gözden düştüğünü bildirir. Bu vesileyle Alî b. İsâ b. Mâhân'ı iftiracı, ispiyoncu ve komplocu olarak gösterir.

İbn Mâhân'ın öne çıkan en kötü özelliklerinden biri de rüşvet ve yolsuzlukta ileri gitmesidir. Üstelik hırsızlık yoluyla servet edinme sadece İbn Mâhân'ın değil, onun oğullarının da tevessül ettiği kötü bir aile alışkanlığı gibi görünmektedir. Taberî (1966: VIII: 324)'nin kaydına göre; Râfi' b. Leys İsyani devam ederken Alî b. İsâ'nın oğlu İsâ'nın Belh'teki evinde sakladığı gizli serveti isyancılar tarafından bulunup yağmalanmıştır. Bu hazinenin otuz milyon dirhem olduğu kaydedilir. Horasan valiliğinden azledilip tutuklandığı zaman Alî b. İsâ b. Mâhân'ın müsadere edilen servetinin toplam kıymeti seksen milyon dirhem olarak verilmekte ve bu hazinenin nakledilmesinde 1500 deve gerektiği belirtilmektedir. İbn Hurdâzbih (2014: 26)'in kaydına göre; Tâhirîler ailesinden Abdullah b. Tâhir'in Horasan'da hüküm sürdüğü yıllarda (214-230/829-844) Horasan ve ona bağlı vilayetlerin toplam haraç vergisi geliri kırk dört milyon dirhemdir. Eyaleti yöneten valinin kişisel servetinin eyaletin yıllık gelirlerinin iki misline yakın olması, rakamlarda abartı olsa dahi, İbn Mâhân'ın ve ailesinin yolsuzluk yaparak büyük bir servet biriktirdiğini ve bu durumun halk nezdinde nefrete yol açtığını düşündürmektedir.

İbn Mâhân'ın kötü karakterine ve yönetimine dair anekdotların diğer birçok kaynak tarafından çoğaltılması mümkündür. Buradan anlaşılıyor ki; İbn Mâhân'ın idare tarzı ve davranışları, müelliflerin ve halkın beğenisinden uzaktır. Çağdaşı ve öncülü Fadl b. Yahyâ el-Bermekî gibi "*ideal bir vali prototipi*" (Daniel, 1979: 169) dururken Alî b. İsâ b. Mâhân; her türlü menfi hasletle donanmış, katıksız bir despot olarak resmedilmektedir. Öte yandan; bu anekdotlar, tarihî hakikatler huzurunda ilginç bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Alî b. İsâ b. Mâhân'ın Horasan valiliğine atanması 180/797-8'de gerçekleşmiştir (Dîneverî, 1330: 268). Ebû Müslim'in öldürüldüğü 137/754 yılından Hârûn Reşîd'in iktidara geldiği 170/786-7 yılına kadar geçen otuz üç hicri yıl boyunca Horasan bölgesine on iki kez vali ataması yapılmıştır (Uslu, 1997: 91-93). Bu valilerin görevden alınana kadar geçirdikleri süre, ortalama 2,75 hicri senedir. Hârûn Reşîd ise 170/786-7 yılından 180/797-8 yılına kadar süregelen on hicri senede Horasan valilerini sekiz kez değiştirmiştir (Norhayati, 2003: 165). Alî b. İsâ b. Mâhân'dan evvel Hârûn Reşîd'in Horasan'a tayin ettiği valilerin ortalama görev süreleri 1,25 hicri senedir. Hal böyleyken; İbn Mâhân'ın 180-191/797-807 yılları arasında, on bir hicri yıl boyunca görevde kalabilmiş olması dikkat çekicidir. Şayet İbn Mâhân; kaynakların tasvir ettiği gibi kötü karakterli ve halkına zulmeden bir kimse ise döneminde rekor sayılabilecek bir müddet zarfında görevde kalabilmesi nasıl açıklanabilir? Bu sorunun yanıt bulması için Abbâsî merkezi yönetiminin İbn Mâhân ile ilişkilerine göz atmak gerekmektedir.

Alî b. İsâ b. Mâhân'ın kötü karakterine, despot yönetimine ya da yolsuzluklarına rağmen uzun bir müddet Horasan valiliği görevine devam edebilmesi Taberî'nin dikkatini çekmiştir ve bu duruma bir izah getirmek ve Abbâsî merkezi yönetimini aklamak üzere birkaç anekdota kitabında geniş yer vermiştir. Bu anekdotlarda devrin en güçlü, etkili ve bilgin yönetici ailesi olan ve Müslüman müelliflerce hayranlıkla yad edilen Bermekîler; İbn Mâhân'a mutlak bir surette karşıt konumdadırlar. Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd ise İbn Mâhân'a dair tereddüt, kafa karışıklığı ve endişe içinde tasvir edilmektedir.

Taberî (1966: VIII: 270); 183/799-800 yılı olayları arasında İbn Mâhân'ın isyankâr eylemlere girişeceği haberinin gelmesi üzerine, Hârûn Reşîd'in Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân'ı görevden almak niyetiyle yanına çağırdığını kaydeder. İbn Mâhân, beraberinde çok miktarda eşya getirmiştir. Hârûn Reşîd ise Ebû'l-hasib liderliğinde gelişen Haricî isyanını bastırmasını emrederek Alî b. İsâ b. Mâhân'ı görevinde bırakmıştır.

Taberî (1966: VIII: 286, 315-317); bir başka kaydında, 186/802 yılında, Alî b. İsâ b. Mâhân hakkında, Horasanlıların birbiri ardınca şikayetler gönderdiklerini ve Hârûn Reşîd'in İbn Mâhân'ı azletmek niyetiyle Horasan'a sefer düzenlediği bilgisini verir. Buna göre; Alî

b. İsâ b. Mâhân'ın ileri gelen kimselere kötü muamelesi, rüşvetçilik ve ahlaksızlık hasletleri ve despot yönetimi anlatılmış; ehil bir vali tayin edilmesi istenmiş ve Hârûn Reşîd'in dilediği herhangi bir kişi üzere rıza gösterecekleri bildirilmiştir. Rivayete göre; Hârûn Reşîd bu konu hakkında veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî ile danışmış ve İbn Mâhân'ın sebep olduğu zararı giderecek birini aramıştır. Buna cevaben Yahyâ b. Hâlid, Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî adlı bir adama işaret etmiş; ancak Hârûn Reşîd, bu teklifi kabul etmemiştir. Onun Horasan'a varışı 189/804-5 yılını bulmuştur. Hârûn Reşîd'in Rey'e geldikten sonra dört ay boyunca İbn Mâhân'ın yanına gelmesini ve hesap vermesini beklediği belirtilir. Beraberinde mobilya, miskler, mücevherler, altın ve gümüş kaplar, silahlar, binekler ve bu türden nadir eşyalardan oluşan değerli hediyeler getiren İbn Mâhân'ın bu armağanları Hârûn Reşîd'in oğullarına, aile fertlerine, hadımlarına ve devlet ricaline dağıtarak ona eşlik edenleri etkilediği; hakkında söylenenlerin tam zıddına hareket ederek üzerindeki şüpheleri ve töhmeti kaldırdığı, böylece azlini engelleyerek valiliğinin tasdikine muvaffak olduğu kaydedilmektedir.

Konuya dair bir anekdota göre; Hârûn Reşîd, Yahyâ b. Hâlid'den aksi yönde tavsiyeler almasına rağmen Alî b. İsâ b. Mâhân'ı valiliğe getirir. İbn Mâhân; Horasan halkına zulmederek, haksızlık yaparak topladığı servetten at, köle, elbise, misk ve türlü eşyalardan oluşan eşi görülmemiş bir hediye paketini Halîfe Hârûn Reşîd'e gönderir. O da bu hediyeleri Bağdat'ta halka teşhir eder ve İbn Mâhân'ı över. Sonra Yahyâ b. Hâlid'e dönerek şakayla karışık olarak Alî b. İsâ'nın tayininde doğru bir karar verdiğini söyler. Yahyâ b. Hâlid; cevaben İbn Mâhân'ın bu işi günah işlemeksizin becerebilmesinin mümkün olmadığını ve kendisinin harama tevessül ederek bu hediyelerden iki misli daha kıymetli bir hediyeyi derhal sunabileceğini söyler ve bu işi nasıl yapabileceğini uzun uzadıya anlatır. Onun yanıtı Hârûn Reşîd'in zihninde derin bir etki bırakır ve bir daha Yahyâ b. Hâlid'e İbn Mâhân'dan bahsetmez (Taberî, 1966: VIII: 314-315).

Taberî (1966: VIII: 327) tarafından kayda geçirilen bir mektuba göre; Hârûn Reşîd, Alî b. İsâ b. Mâhân'a güvenmiş ve fakat umduğu karşılığı bulamamıştır. Bu mektup, onun Alî b. İsâ b. Mâhân'a karşı öfkesini ve uğradığı hayal kırıklığını yansıtmaktadır. Mektubun ilk cümleleri şöyledir:

“Ey İbnü’z-zâniyye! Senin kudretini arttırdım ve ismini yücelttim. Arapların hüküm sürenlerini senin topuğunun altında çiğnettim ve Acem hükümdarlarının oğullarını senin maiyetinde köle ve tabilerin yaptım. Karşılığım ahdimi çiğnemen oldu. Emrimi sırtının arkasına attın, böylece yeryüzünde kötülük işledin, tebaaya zulmettin, Allah’ı ve Halife’yi öfkелendirdin. Hayatın zarardır, aşıladığın kötülüktür ve ihanetin aşikârdır. ...” (Taberî, 1966: VIII: 327).

Taberî’nin bahsedilen kayıtları Alî b. İsâ b. Mâhân’ın uzun süren valiliğinin nasıl gerçekleştiğine açıklık getirmektedir. Birincisi; Alî b. İsâ b. Mâhân, kıymetli hediyeler sunmak suretiyle hükümdarı ve çevresindekileri etkilemektedir. İkincisi; Hârûn Reşîd, İbn Mâhân’ı azlettikten sonra onun yerine geçirebilecek birini bulamamaktadır ve Bermekîlerin çetin muhalefetine rağmen tavsiye edilen adayları reddetmektedir. Üçüncüsü; Alî b. İsâ b. Mâhân, Horasan bölgesinin muhtelif vilayetlerinde patlak veren Haricî isyanlarını bastırmakta epey başarılı olmaktadır. Dördüncüsü; Alî b. İsâ b. Mâhân, siyasi ve askeri güç sahibidir ve Hârûn Reşîd, onun isyan etmesi tehlikesine karşı hassasiyet göstermektedir. İbn A’sem (1991: VIII: 396) de bu son çekinceye değinmektedir.

176

Alî b. İsâ b. Mâhân’ın uzun süren valilik görevi günümüzün tarih araştırmacılarının da dikkatini çekmektedir. Taberî’nin kayıtlarına dayanarak ve fakat ondan farklı birtakım açıklamalar getirirler.

H. Norhayati (2003: 165-184); Hârûn Reşîd tarafından Horasan valiliğine tayin edilen kimselerin kimliklerini, faaliyetlerini, valilik sürelerini ve azil sebeplerini incelemiştir. Onun düşüncesine göre; Abbâsî hükümdarları Horasan valilerini ihtilalde rol alan Horasanî liderlerden ve ikinci nesil Horasanlılardan, yani ihtilal liderlerinin oğullarından seçmeye yönelik bir dahili siyaseti benimsemişlerdir. Hârûn Reşîd; iktidarının erken safhasında bu siyaseti değiştirmeyi düşünmüş, Horasan’a Horasanlı olmayan valiler atamış; ancak her teşebbüsü iç karışıklıklar ve isyanlar sebebiyle başarısız olmuştur. Neticede Hârûn Reşîd; ihtilal liderlerinden İsa b. Mâhân’ın oğlunu, yani Alî b. İsâ b. Mâhân’ı Horasan valisi tayin etmek suretiyle genel politikaya geri dönmüş ve Alî b. İsâ b. Mâhân’da karar bulmuştur.

H. Kennedy (1981: 26-27, 38); Abbâsîlerin İslam toplumlarında ilk defa olarak daha az otoriter olmayı denediklerini; yine de kesin bir askeri diktatörlük sistemi kurduklarını; bu diktatörlüğün yetki ve salâhiyetleri sınırsız valiler tarafından yürütüldüğünü ve isyana

teşebbüs eden halkların Abbâsî orduları tarafından sert bir şekilde cezalandırıldığını ifade eder. Ona göre; Abbâsî sisteminin en temel problemi valilerin görev süreleridir. Kısa süren valiliklerin valilere eyalete yerleşmek fırsatı tanımadığını ve otoritelerini kısıtladığını; on sene gibi uzun süren valiliklerin ise valileri yabancı olsalar dahi yönettikleri toplumların en kuvvetli şahısları haline getirebildiğini kaydeder. Hârûn Reşîd'in vefatından sonra bu sistemin çöktüğünü ve parçalandığını ve haleflerinin sistemi restore etmekte başarısız olduklarını kaydeder.

Benzer bir kabulden hareketle E. Daniel (1979: 170); Horasan'a atanan valilerin kısa zaman aralıklarında değiştirilmesinin eyalete ciddi bir otorite boşluğu getirdiğini, bu dönemlerde muhalif Harici faaliyetlerin hızlandığını ve problemlere sebep olduğunu zikreder. İlave olarak; Alî b. İsâ b. Mâhân'ın Bermekî karşıtı politikayı temsil ettiğini, kaynakların ona karşı önyargılı olduğunu ve onu mümkün olan en kötü şekilde tasvir ettiklerini düşünmektedir.

Alî b. İsâ b. Mâhân'ın Horasan'da bulunduğu zaman zarfında tek gerçek başarısı bu dönemde yoğunluk kazanan Haricî hareketlerin bastırılmasındaki becerisidir. 180/796 yılında, Amr b. Muhammed el-Amrakî liderliğinde, Cürcan'da patlak veren Muhammira İsyani; 183/799-800 ve 186/802 yıllarında, Nesa'da iki kez cereyan eden Ebû'l-hasib Vüheyb en-Nesâî İsyani ve 185/801-2 yılında Horasan bölgesinin muhtelif vilayetlerini etkisi altına alan Hamza el-Hâricî İsyani; Alî b. İsâ b. Mâhân tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır (Taberî, 1966: VIII: 266, 270, 272-274). Haricîlere karşı elde ettiği başarılar, Alî b. İsâ b. Mâhân'ın yetenekli bir komutan olduğunu ve zor işlerin üstesinden gelmekte hünerini göstermektedir. Horasan bölgesinde yükselen Haricî tehlikesi karşısında Hârûn Reşîd, Alî b. İsâ b. Mâhân'ın sert politikalarını uygun bulmuş ve bu sebeple onu uzun müddet görevde tutmuş olabilir.

M. Taha (2012: 636, 641-642) ise diğerlerinden daha doyurucu, gerçekçi ve dayanıklı bir açıklama getirmektedir. Onun düşüncesi; Alî b. İsâ b. Mâhân ve Bermekîler arasındaki husumete ve rekabete dayanır. Hârûn Reşîd'in Bermekîlerin Horasan'daki popüleritesine zarar vermek ve taraftarlarını pasifize etmek amacıyla Bermekî ailesinin azılı düşmanı olan İbn Mâhân'ı süngü olarak kullandığını, iki taraf arasında rekabet yaratmak suretiyle Bermekîlerin gücünü

dengelediğini, bu yöntemle Bermekîlerin devlet idaresinden bütün olarak soyutlanmalarını önlediğini belirtir. Taha'ya göre; Alî b. Îsâ b. Mâhân, despot idare tarzını Horasan'daki Bermekî taraftarlarını ezmek için kullanmış ve servetlerini zorbalıkla ele geçirerek sahip oldukları maddi kuvvetlerini tüketmiştir. Hârûn Reşîd'in hakkında sayısız şikâyet gönderilmesine rağmen İbn Mâhân'a sabretmesinin temel sebebi budur. Diğer taraftan Hârûn Reşîd; eyaletlere mahalli meseleler karşısında kendi başına ayakta durabilecek, uzun vadeli valiler yerleştirmeye yönelik bir iç politika benimsemiş ve siyaseti İbn Mâhân ile hayat bulmuştur.

Çağdaş araştırmacılar tarafından ileri sürülen bütün bu fikirleri tarih kaynaklarıyla temellendirmek mümkündür ve hepsinin haklı olması ihtimal dahilindedir. Kanaatimizce bütün bu etkenler, Alî b. Îsâ b. Mâhân'ın hakkındaki tüm şikâyetlere rağmen görevinde çok uzun bir zaman kalabilmesinde etkili olmuş olabilir; fakat Alî b. Îsâ b. Mâhân'ın Bağdat'taki siyasi nüfuzu da gözden kaçırılmamalıdır.

Alî b. Îsâ b. Mâhân; künyesinden de anlaşılacağı üzere Abbâsîler iktidarının kuruluşuyla sonuçlanan ihtilalin liderlerinden biri olan Îsâ b. Mâhân'ın oğludur. Îsâ b. Mâhân; Horasan'ın başşehri Merv'in yerlisi olarak gösterilir (Anonim, 1971: 217, 220). İranî kökenlidir ve Huzâa kabilesine tâbi olduğu kaydedilmektedir (Bozkurt, 1999: 164). K. Târik (2013: 8), Alî b. Îsâ b. Mâhân'ı Arap kökenli gösterir; ancak bu iddiası temelsizdir. Abbâsî İhtilalinin diğer bir lideri olan Bukeyr b. Mâhân (ö. 128/745) (Dîneverî, 1330: 319-320) ile Îsâ b. Mâhân'ın baba adı aynıdır. P. Crone (1980: 178); bu noktadan yola çıkarak Bukeyr ve Îsâ'nın kardeş olabileceklerini düşünür ve Îsâ b. Mâhân'ın Benevî Ailesinin kurucusu olduğunu, Abbâsî İhtilalinden sonra siyasi mücadeleler hasebiyle bertaraf edildiğini belirtir.

Alî b. Îsâ b. Mâhân'ın siyasi ve askeri kariyerine dair ilk bilgilere 158/774-5 yılında Abbâsî Hükümdarı Mansûr'un vefatından sonra veliahtlardan Îsâ b. Mûsâ'ya karşı çıkması ve düşmanlık beslemesi vesilesiyle tesadüf edilir. Îsâ b. Musa'yı Abbâsî karşıtı Râvendilerin destekçisi olmakla itham eden ve silah çekip ortalığı karıştıran İbn Mâhân, yüksek rütbeli diğer devlet adamları tarafından bastırılmış ve alaya alınarak tehdit edilmiştir. Bu sırada İbn Mâhân, yeni tahta çıkan Abbâsî Hükümdarı Mehdî'nin oğlu Musa el-Hâdî'nin muhafız birliğinin komutanıdır (Taberî, 1966: VIII: 60, 112-113).

Taberî (1966: VIII: 144, 189); 163/779-80 yılında İbn Mâhân'ın Musa Hâdî'nin muhafız birliği komutanlığı görevini sürdürdüğünü, 169/785 yılında tahta geçen Hâdî'nin bu makamı tasdik ettiğini ve Dîvânü'l-cünd'ü onun vazifelerine eklediğini kaydeder. Öte yandan Ch. Pellat (1985: 852); Dîvânü'l-cünd tayininin muhafız kuvvetiyle karıştırıldığını iddia etmekte ve bu kaydı reddetmektedir. Halîfe b. Hayyât (1985: 447) ise İbn Mâhân'ın muhafız komutanlığı yanında hazine ve Beytü'l-mâl görevini de ifa ettiğini bildirmektedir; ancak bu bilgi çağdaş araştırmacılar arasında kabul görmemekte ve Alî b. İsâ b. Mâhân'ın askeri karakteriyle de çelişmektedir.

Taberî (1966: VIII: 207); Abbâsî Hükümdarı Hâdî'nin kardeşi ve diğer veliaht Hârûn Reşîd'i veliahtlıktan azletmek istediğini ve ona bu konuda yardım edenler arasında Yezîd b. Mezyed eş-Şeybânî ve Alî b. İsâ b. Mâhân'ın da bulunduğunu kaydeder. Öte yandan Halîfe b. Hayyât (1985: 462, 465); 170/786 yılında iktidara geçen Abbâsî Hükümdarı Hârûn Reşîd'in İbn Mâhân'ı muhafız komutanlığındaki görevinde ibka ettiğini bildirir. İlerleyen senelerde Bermekîlerden Horasan Valisi Ca'fer b. Yahyâ b. Hâlid ile Alî b. İsâ b. Mâhân, görev değişimi yapmışlardır ve İbn Mâhân Horasan valiliğine getirilirken Ca'fer b. Yahyâ, muhafız birliği komutanı olmuştur. Ca'fer b. Yahyâ, bu görevi doğrudan yürütmek yerine Herseme b. A'yen isimli daha alt rütbeli bir komutana devretmiştir. Dîneverî (1330: 368); Ca'fer b. Yahyâ ile İbn Mâhân arasındaki görev değişimini 180/796 yılına tarihler. Ya'kûbî (2010: II: 377); İbn Mâhân'ın 183/799 senesinde Ermenistan valiliğine atandığını bildirirse de bu kaydı çağdaş diğer kaynaklar tarafından teyit edilememektedir.

Kariyerinin büyük bölümünü Abbâsî başkenti Bağdat'ta geçiren ve Abbâsî iktidarının veliahtlıkla ilgili bütün meselelerine müdahil olan Alî b. İsâ b. Mâhân'ın kayda değer bir siyasi güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sahip olduğu siyasi-askeri nüfuzu Hârûn Reşîd'in Alî b. İsâ b. Mâhân'dan çekinmesine yol açmış ve bu durum azlinin gecikmesinde etkili olmuş olmalıdır. Hârûn Reşîd'in İbn Mâhân ile ilgili kaygılarına Taberî (1966: VIII: 270) ve İbn A'sem (1991: VIII: 396) gibi müellifler de vurgu yapmaktadırlar.

Sebebi her ne olsa da Hârûn Reşîd'in olumsuzluklarına rağmen İbn Mâhân'ı görevde tutmaktaki ısrarını isyancı kitlenin öfkesinin önemli bir kaynağı olarak kabul etmek gerekmektedir.

3. İsyanın Destekçileri ve İlk Başarıları

Râfi' b. Leys İsyasının destekçileri hakkında en detaylı sıralama Ya'kûbî (2010: II: 386) tarafından verilir ve çok geniş bir yelpazeyi ortaya koyar. Soğd (Semerkant, Buhara, Keş ve Neseף), Toharistan, Şaş (Taşkent), Huttâl, Uşrusana, Fergana ve Hârezm bölgelerinden oluşan tüm Mâverâünnehir coğrafyasını; Horasan'da yer alan Belh bölgesini, Türklerden Dokuzoğuzları ve Karlukları ve Tibetlileri bu isyanın destekçileri olarak gösterir. Bu kayıttan isyanın epey geniş bir coğrafyada etkili olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da eklemek icap eder ki; isyanın aksiyon safhası Semerkant ve Buhara bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Diğer bazı vilayetlere Râfi' b. Leys ile haberleşerek veyahut kendiliğinden isyana katılırken rastlanmaktadır. Neseף ve Belh şehirlerinin isyana iştiraki bunu en güzel şekilde örnekler.

Taberî (1966: VIII: 323-324), isyancılara karşı ilk müdahalenin Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân'ın oğlu İsâ tarafından yapıldığını kaydeder. Râfi' b. Leys, İsâ b. Alî b. İsâ b. Mâhân'ı yenmiştir (Halîfe b. Hayyât, 1985: 459). Bu yenilginin ardından Neseף şehrinin halkı, Râfi' b. Leys'e mektup yazarak İsâ'yı öldürmeleri için destek birliği talep etmiştir. Râfi' b. Leys ise Şaş bölgesinin mahalli hükümdarını Türkler ve kendi adamları ile birlikte sevk etmiştir. İsâ, bulunduğu evde kuşatılarak Zilkade 191/Eylül-Ekim 807'de katledilmiştir. Bu hadisede evde çalışan hizmetçilere herhangi bir zarar verilmemesi hassaten vurgulanır. Böylece tepkiye neden olan unsurun İsâ b. Alî b. İsâ b. Mâhân olduğu anlaşılmaktadır. Horasan Valisi İbn Mâhân'ı derinden etkileyen bu ölüm, onun paniklemesine neden olmuştur.

İsâ'nın katledilmesi üzerine Râfi' b. Leys'in Merv şehrine hücum edeceğini düşünen Alî b. İsâ b. Mâhân, bulunduğu Belh şehrini terk ederek Merv'e gitmiştir. Onun ayrılması üzerine Belh halkının ileri gelen kimselerin öncülüğünde ayaklandığı kaydedilir. İsâ b. Alî'nin Belh'teki evine saldıran isyancılar, bahçede gömülü gizli bir define bulmuş ve onu yağmalamışlardır. Bu hazinede otuz milyon dirhem değerinde servet bulunduğu ve Alî b. İsâ b. Mâhân'ın ondan haberi olmadığı rivayet edilir. Gömünün bilgisi İsâ b. Alî b. İsâ b. Mâhân'ın ölümünden sonra, onun cariyelerinden biri tarafından yayılmıştır. Belh ayaklanması ise bu haberin etkisiyle patlak vermiştir (Taberî, 1966: VIII: 324).

Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere; eyaletin diğer halklarının isyana iştiraki ortaya çıkan kargaşa ortamında İbn Mâhân ve ailesi aleyhinde biriken nefretin etkisiyle gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Hârezm, Fergana, Huttâl gibi yerlerde bir mücadele kayda geçmez; fakat Şaş mahalli hükümdarı ve Türkler, aktif bir şekilde savaflara katılmışlardır. Soğd ve Belh bölgeleri dışında kalan yerlerde isyan; daha ziyade mahalli hükümdarların Abbâsîler ile vergiye dayanan vassallık ilişkilerini kesmeleri, Râfi' b. Leys'in isyancı kuvvetlerine askeri destek sağlamaları ve Türklerin bu kargaşa ortamında talan yapmaları şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Ya'kûbî (2010: II: 386) Râfi' b. Leys'in Müslümanları öldürmeleri için onlardan yardım ve destek istediğini ve hepsini Semerkant'ta topladığını kaydeder. Bu suretle tepkisini belli eder ve bir taraftan da Karluk hükümdarının Abbâsî Hükümdarı Mehdî'nin davetiyle Müslüman olduğunu ekler. Yine de Râfi' b. Leys, sözü edilen mahalli hükümdarları ve Türkleri koordine edebilmiştir (Taberî, 1966: VIII: 323). İsyancı kuvvetlere dair sayısal rakamlar Dîneverî (1330: 370) tarafından verilir. Râfi' b. Leys'in Semerkant'ta toplanmış otuz bin adamı olduğu belirtilir.

Semerkant, Nesef ve Belh şehirlerinde birbiri ardınca kazanılan başarılar, isyancıların temel maksadı olan İbn Mâhân'ı azlettirmek hususunda Hârûn Reşîd'i ikna edebilmiştir. Tedbiren kararını gizli tutma ihtiyacı hisseden Hârûn Reşîd; Herseme b. A'yen isimli ordu komutanını Alî b. İsâ b. Mâhân'ın yerine Horasan Valisi tayin etmiş ve ona bir ahitname vermiştir. Herseme b. A'yen'in görevleri; Alî b. İsâ b. Mâhân ve mesai arkadaşlarını tutuklamak, onların toplumda neden olduğu haksızlıkları düzeltmek ve Râfi' b. Leys ile savaşmak olarak kaydedilir. Bu gelişme, isyancıların en önemli başarısıdır ve isyancıların hedefine ulaştığını göstermektedir (Taberî, 1966: VIII: 324, 326-327).

Hârûn Reşîd'in Alî b. İsâ b. Mâhân'a karşı öfkeli olduğu bildirilir. Rivayete göre; Alî b. İsâ b. Mâhân, oğlu İsâ'nın öldürülmesinden ve Merv'e gitmesinden sonra Hârûn Reşîd'e bir mektup yazarak para ve asker istemiş ve hanımlarının ziynetlerini satacak kadar zor bir durumda olduğunu söylemiştir. Bu mektubun ardından Belh'te İsâ b. Alî b. İsâ b. Mâhân'ın evinde otuz milyon dirhemlik bir gömünün halk tarafından yağmalandığı haberi gelince Hârûn Reşîd, Alî b. İsâ

b. Mâhân'a öfkelenerek onu görevinden azletmiştir (Taberî, 1966: VIII: 324, 326-327).

191/806-7 yılında Alî b. İsâ b. Mâhân'ı takviye etmek üzere yola çıkmış gibi görünen Herseme b. A'yen, dört bin kişilik bir kuvvete komuta ederek Horasan'ın idari merkezi Merv şehrine ilerlemiştir. Yolu üzerinde şehirlerin güven duyulan ve ileri gelen kimseleriyle görüşen Herseme b. A'yen; vilayetlere gizlice vali tayinleri yapmış, İbn Mâhân'ın oğullarının ve maiyetindekilerin adlarını ihtiva eden bir listeyi adamlarına vererek bu kişilerin kaçmalarını engellemek üzere tedbirler aldırıştır. Hârûn Reşîd'in İbn Mâhân'a yazdığı bir mektubu da beraberinde götürerek Herseme b. A'yen, Merv şehrinin yönetim binasında Alî b. İsâ b. Mâhân'ı tutuklamıştır. İbn Mâhân'ın zincirlenmiş bir halde teşhir edildiği, şikayetçiler ile yüzleştirildiği ve seksen milyon dirhemlik hazinesine el konulduğu kaydedilir. O, oğulları ve tutuklanan adamları prangaya vurularak Hârûn Reşîd'e gönderilmiş, daha sonra Bağdat'a sevk edilerek hapsedilmişlerdir (Ya'kûbî, 2010: II: 374; Taberî, 1966: VIII: 328-330, 340).

4. Abbâsîlerin Üstünlüğü Geri Kazanması

Herseme b. A'yen Merv'de Alî b. İsâ b. Mâhân'dan kaynaklanan hoşnutsuzluğu telafi etmeye uğraşırken; Hârûn Reşîd, 192/807-08 yılında Râfi' b. Leys ile savaşmak üzere Horasan seferine çıkmıştır. Bu seferinde ona ikinci veliahdı Me'mûn da eşlik etmiştir. Bununla birlikte Uceyf b. 'Anbese, el-Ahvâs b. Muhâcir gibi ileri gelen kişiler ve diğer bazı liderler Râfi' b. Leys'i desteklemekten vazgeçip isyanı bırakarak Abbâsîlere katılmışlardır (Taberî, 1966: VIII: 338, 340). Bu kayıt, Herseme'nin faaliyetlerinin ilk etapta başarılı olduğunun göstergesidir.

Dîneverî (1330: 370); Horasan seferine çıkan Hârûn Reşîd'in ilk önce 192/807-8 yılında Arzû'l-cebel mevkiinde Hürremî İsyânının bastırılmasıyla meşgul olduğunu belirtmektedir. Hürremîlere ağır zayıat verdirerek hayatta kalanları dağıtan Hârûn Reşîd; 193/808-809'da Cürcan'a ulaşmıştır. Kendisine İbn Mâhân'ın seksen milyon dirhemlik bin beş yüz deve üzerinde taşınan serveti gösterilmiştir. Sonra Hârûn Reşîd, Tus şehrine varana kadar yola devam etmiştir (Taberî, 1966: VIII: 341).

Hastalığı şiddetlenen Hârûn Reşîd; Herseme b. A'yen'den şüphe duyduğu için oğlu Me'mûn'u birçok büyük devlet adamıyla birlikte

Merv şehrine göndermiştir. Bu arada Herseme b. A'yen, Buhara'da isyancılarla savaşmış, orayı ele geçirmiş ve Râfi' b. Leys'in biraderi Beşîr'i tutsak olarak Hârûn Reşîd'e göndermiştir. Bu karşılaşmada Hârûn Reşîd, ölüm döşeginde olmasına rağmen Beşîr'i hakaretlere maruz bırakarak karşılaşmıştır. Beşîr'in Hârûn'dan af dilediği; fakat Hârûn Reşîd'in onu on dört parçaya böldürmek suretiyle katlettiği kaydedilmektedir. Beşîr'in idamından sonra düşmanından intikam aldığı için Allah'a şükreden Hârûn Reşîd, o anda bilincini yitirerek komaya girmiştir (Taberî, 1966: VIII: 341-342). 3 Cemaziye'l-ahîr 193 (24 Mart 809) tarihinde vefat etmiştir (Bozkurt, 1997: 260).

Hârûn Reşîd'in ölüm haberi ulaştıktan sonra Me'mûn; komutası altında bulunan askerleri Tâhir b. Hüseyin'in emrine vererek Merv şehrine geri dönmüştür. Herseme ve Tâhir komutasındaki birleşik Abbâsî orduları Semerkant şehrini kuşatmış ve Râfi' b. Leys ile çok şiddetli çatışmalara girmiştir. Râfi' b. Leys'in dış mahalleleri elden çıkararak iç şehirde kısırıldığı, bu sırada yardıma gelen Türklerin Abbâsî kuşatmasını yararak şehre giremedikleri ve bir süre sonra da geri döndükleri kaydedilmektedir. Bu olay 193/808-9 senesine tarihlenir (Ya'kûbî, 2010: II: 386; Taberî, 1966: VIII: 370, 373).

5. İsyân Lideri Râfi' b. Leys ile Uzlaşma Sağlanması

Abbâsî Hükümdarı Hârûn Reşîd'in 193/809 yılında Râfi' b. Leys ile savaşmak üzere çıktığı Horasan seferi esnasında ölümü üzerine onun veliahtları Emîn ve Me'mûn arasında saltanat mücadelesinin ilk emareleri ortaya çıkmış ve kanlı bir iktidar savaşı, 198/813 yılı dolaylarında, Abbâsî Hükümdarı Emîn'in Bağdat'ta öldürülmesiyle sonuçlanmıştır (Güneş, 2015: 9-27).

Hârûn Reşîd'in ölümünden sonra, onun yanında bulunan devlet adamlarının yeni Halife Emîn'in emriyle orduyu ve hazineyi alarak Bağdat'a döndükleri kaydedilir. Bu gelişme isyanı bastırmak üzere Merv'de bulunan Me'mûn'un Râfi' b. Leys karşısında zor durumda kalmasına yol açmıştır. Hârûn Reşîd'in vefat haberini alan Me'mûn ordusunu Semerkant'a sevk etmiş ve kendisi Merv'e dönmüştür. O esnada endişe ve telaş hali gözlenen Me'mûn, erkaniyla bir durum değerlendirmesi yapmış ve bir kısım tavsiyeler almıştır. Me'mûn'a Arap kabileleriyle iyi ilişkilerin geliştirilmesi, kabile reislerine bazı jestler yapılması, Horasan'daki kudretli komutanların ve liderlerin celp edilmesi, vergilerde 1/4 oranında indirime gidilmesi, mahalli

hükümdarlara karşı cömertçe muamele edilmesi, işinin ehli devlet memurları seçmek suretiyle adaletle hükmedilmesi, insanların din ve mütevazı bir hayata çağrılması ve bu hususta Me'mûn'un örnek olması gibi nasihatler verildiği kaydedilir (Taberî, 1966: VIII: 370-372). Bu tavsiyeler Me'mûn'un Râfi' b. Leys İsyanını bastırmaktaki faaliyetlerini yansıtmaktadır.

Emîn taraftarı Abbâsî devlet adamları tarafından terk edilen ve Horasan'da Râfi' b. Leys İsyanı ile baş başa kalan Me'mûn'a verilen tavsiyeler, bu bölgede ihtiyaç duyulan yönetici profilini yansıtır ve böylece İbn Mâhân; her türlü menfi hasletle donanmış, katıksız bir despot olarak tasvir edilirken; Me'mûn'a adil ve dindar hükümdar rolü yüklenir.

Bozkurt (2002: 33); Me'mûn'un daha önce Abbâsîler tarafından kullanılmayan *İmâmü'l-hüdâ* unvanını kullanmasından hareket ile Abbâsî davetinin lideri İmam İbrâhîm'i hatırlattığını, Horasanlıları yüreklerinde ihtilal ruhunu yeniden canlandırmak suretiyle kendi etrafında topladığını belirtir. Diğer taraftan böyle bir unvan seçimi *Eimmetü'l-hüdâ* (Râşid Halifeler) kavramı ile de ilişkilendirilebilir. Hiç şüphesiz; Me'mûn, toplumla manevi bağlar kurarak dini-siyasi hassasiyetleri canlandırmayı ihmal etmemiştir.

Râfi' b. Leys İsyanı sebebiyle Me'mûn'un uğraşmak durumunda kaldığı önemli bir diğer mesele, Abbâsîlere itaatten vazgeçen Orta Asya Türk hükümdarları olmuştur. Me'mûn'un Hakan ya da Yabgu unvanlarıyla zikrettiği Türk hükümdarlarının, Tibet ve Kabil yerel krallarının ve diğerlerinin Abbâsîlere itaatten ayrılmalarından çok endişelendiği görülmektedir. Bu konuda erkaniyla istişare ederek çözüm arayan Me'mûn'a isyankâr hükümdarlarla diplomatik usule uygun ilişkiler kurması; vergi affı, düşmanlara karşı yeni ittifaklar gibi yöntemler ve gerekirse askeri hareketler ile onları itaat altına alması ve desteklerini sağlaması tavsiye edilmiştir (Taberî, 1966: VIII: 403-404). Me'mûn'un bu tavsiyelere uyduğu anlaşılmaktadır; zira Belâzurî (1987: 604-606); Me'mûn'un Mâverâunnehir ve Orta Asya mahalli hükümdarlarını anlaşmaya davet ettiğini, baskınlarla ve hediyelerle onlara boyun eğdirdiğini, İslam dinini tebliğ ederek oğullarını maiyetine aldığını, itaat edenlere saygılı davrandığını ve onları yücelttiğini uzun bir pasajda anlatır.

Bu ve benzeri faaliyetleriyle Me'mûn; bir yandan Râfi' b. Leys'in beslendiği hoşnutsuzluk kaynaklarını ortadan kaldırırken ve isyan hareketinin geniş bir coğrafyaya yayılmasında etkili olmuş mahalli hükümdarları itaat altına alırken, bir yandan da saltanat savaşında kendisi için yerel halkın desteğini ve sevgisini de kazanmıştır. Ona verilen desteğin bir işareti Emîn ve Me'mûn mücadelesinde ortaya çıkmaktadır. Bu konuda dikkat çekici bir haber, Taberî (1966: VIII: 390-394) tarafından aktarılır. Rivayete göre; Abbâsî Halifesi Emîn, kardeşi Me'mûn'a karşı savaşacak ordularına Alî b. İsâ b. Mâhân'ın komuta etmesine karar verir ve İbn Mâhân'ı Horasan Valisi olarak görevlendirir. Rey şehri yakınında Emîn'in ve Me'mûn'un orduları karşılaşılır. Alî b. İsâ b. Mâhân, içinde biner dirhem bulunan para keseleri hazırlar ve Me'mûn'un askerlerine seslenerek bu paraları almaları için onları kendi ordusuna davet eder. Me'mûn'un safında bulunan Buharalı bir grup öne çıkarak '*Seni öldürürüz ve malını da alırız.*' derler ve Alî b. İsâ b. Mâhân'a katılmazlar.

H. Gibb (2005: 116); Râfi' b. Leys İsyanının çok geniş bir destek bulmasında Mâverâünnehir'in Abbâsî iktidarının gündeminden ve gözünden düşmüş olmasından kaynaklanan kırgınlığın ciddi etkisi olabileceğini belirtir. E. Daniel (1979: 174) ise İbn Mâhân'ın valilik makamından azledilmesine bağlı olarak isyanın sebebinin ortadan kalktığını ve isyanın zaman içinde söndüğünü kaydeder. Bu bilgiye ilave olarak Me'mûn'un Horasan'daki yönetiminin de isyan ateşini söndürdüğü söylenebilir.

Destekçilerini yitiren ve kapana kısılan Râfi' b. Leys'in akıbetine dair kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Halîfe b. Hayyât (1985: 466); Râfi' b. Leys'in 194/809 yılında Hârûn Reşîd'in oğlu Me'mûn ile yüz yüze görüşerek ona itaat ettiğini, bu olayın Emîn'in tahttan indirilmesinden önce gerçekleştiğini kaydeder. Taberî (1966: VIII: 375); Râfi' b. Leys'in Me'mûn'dan eman dilediğini, Herseme'nin bu talebe derhal yanıt verdiğini, Herseme Semerkant'ta kalırken Râfi' b. Leys'in Me'mûn'un yanına gelerek ona katıldığını, Me'mûn'un da Râfi' b. Leys'e iyi davrandığını belirtir. Ya'kûbî (2010: II: 386-387); Herseme'den eman dileyen Râfi' b. Leys'in çocukları, ailesi, malları ile birlikte 194 Muharrem (Ekim-Kasım 809) ayında isyandan geri döndüğünü bildirir. Nerşahî (t.y.: 111); Semerkant kuşatmasından bir netice alınamaması üzerine Me'mûn'un Esed b. Sâmân oğulları

ile mektuplaşarak onlardan Râfi' b. Leys'e karşı Herseme b. A'yen'i desteklemelerini istediğini anlatır. Râfi' b. Leys'i sulha ikna etmeyi başaran Sâ mânîler, Râfi' b. Leys ve Herseme b. A'yen'in çocuklarını evlendirerek ikisi arasında akrabalık bağları kurmuşlardır. İbnü'l-esîr (2010: V: 351)'in kayıtları ise evvelkilerden farklılaşır. O, Râfi' b. Leys'in 195/810-1 yılına kadar direndiğini ve Herseme b. A'yen tarafından savaşta öldürüldüğünü rivayet eder. Râfi' b. Leys'in çok müşkül bir durumda teslim olduğu anlaşılmaktadır. Taberî (1966: VIII: 375); Me'mûn'un Horasan'daki faaliyetlerinin ve insanlara iyi davranmasının Râfi' b. Leys'i teslim olmaya ikna ettiğini kaydeder. Sonuç olarak isyan lideri tarih sahnesinden çekilmiş ve isyan kesin olarak bastırılmıştır.

6. İsyanın Sonuçları ve Etkileri

Râfi' b. Leys İsyanı zaman olarak Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd'in saltanatının son yıllarına ve onun veliahtlarından Emîn ve Me'mûn arasındaki iktidar mücadelesinin hemen öncesine tesadüf eder. Bu isyan, Abbâsî merkezi yönetiminin dikkatini doğuya celp etmiş ve Me'mûn'un Horasan'a gelişine vesile olmuştur. Râfi' b. Leys'e karşı mücadeleye hazırlanan Me'mûn; Halife Hârûn Reşîd'in ölümünden başlayarak veliahtlık-veraset meseleleriyle yüzleşmek durumunda kalmış ve diğer yandan Râfi' b. Leys tehlikesini bertaraf etmek gibi zorlu bir meseleyle uğraşmaya mecbur olmuştur.

Me'mûn'un Horasan'da bulunmasıyla merkezi yönetim doğuya kaymıştır. Me'mûn'un karakteri, gerçekleştirdiği icraatları, mahalli hükümdarlar ve kabile liderleriyle sağladığı dost canlısı ilişkiler ve bölge halkıyla kurduğu manevi bağlar isyanın bastırılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Hârûn Reşîd'in son nefesinde dahi Beşîr b. Leys'i acımasızca idam etmeyi düşündüğü hatırlanınca Me'mûn; Râfi' b. Leys'i affederek ve isyanı kanlı bir şekilde değil de uzlaşma yoluyla sonlandırarak bağışlayıcı ve kucaklayıcı bir hükümdarlığa aday olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, Râfi' İsyânını bastırmak uğruna gerçekleştirdiği icraatların ve sergilediği yönetim tarzının Me'mûn'u Abbâsî tahtına hazırladığı ve rakibi Emîn'e karşı iktidarı elde etmesinde bölge halkından bir destekçi kitlesi kazanmasında etkili olduğu görülmektedir.

Horasan ve Mâverâünnehir'in merkezden atanan valiler yoluyla sağlıklı bir şekilde yönetilemediği gerçeğini Râfi' İsyânı vesilesiyle

kavrayan Me'mûn, saltanat mücadelesini kazanıp tek başına Halife olduktan sonra da Horasan'da ikametini sürdürmüş ve Irak-Suriye bölgelerinde patlak veren isyanlar sebebiyle Bağdat'a dönmeye ve yerleşmeye mecbur kaldığı 202/817 senesine kadar devlet idaresi işlerini Horasan'ın Merv şehrinden takip etmiştir. 204/819 yılında Bağdat'a geldikten sonra ise Mâverâünnehir-Horasan bölgelerinde verasete dayalı valilik sistemini uygulamaya koymuştur. Bu sistem gereğince; 204/819 yılında, Mâverâünnehir bölgesinin yönetimine Râfi' İsyanı vesilesiyle tanıştığı ve isyanda destek sağladığı Esed b. Sâmân oğullarını getiren Me'mûn, Horasan bölgesini ise 205/820 yılında yine Râfi' İsyanı vesilesiyle tanıştığı ve destek aldığı Tâhir b. Hüseyin'e tevcih ederek Tâhirî iktidarının temelini atmıştır. Bu suretle Râfi' b. Leys İsyanının akabinde Mâverâünnehir'de Sâmânî, Horasan'da Tâhirî hanedanlarının iktidarları başlamıştır.

Sâmânîler ve Tâhirîler iktidarlarının kurulmasıyla Orta Asya'da siyasi, askeri, içtimai, iktisadi ve medeni gidişat; çarpıcı bir şekilde değişmiş ve yeni bir ivme kazanarak sürekli ilerleme kaydetmiştir. Mâverâünnehir ise imparatorluğun unutulmuş ve ihmal edilmiş uç bölgesi olmaktan çıkmıştır. Diğer taraftan Orta Asya'da özerk yerli hükümetler kurulması, "*Abbâsî Hilafetinin politik içe doğru çöküşü*" (Tor, 2009: 280) sürecini başlatmıştır. Bu durumda Râfi' b. Leys'in isyanı Abbâsî otoritesinin fiilen çöküşünü tetiklemiştir.

Sonuç

Râfi' b. Leys İsyanı; Orta Asya'da, Müslüman toplumun talepleri, tepkileri ve arzuları doğrultusunda şekillenen; çok kapsamlı ve bir o kadar da tehlikeli bir harekettir. Abbâsî hakimiyeti altında bölge, çok sayıda isyan hareketine tanık olmuş olsa dahi bunların çoğunu Harici isyanları ve İslam dışı gulat hareketler oluşturur ve hiçbirisi toplumun kâhir ekseriyetinin beklentilerini yansıtmamaktadır. Bu yönüyle Râfi' b. Leys İsyanı, Abbâsîlerin ilk döneminde Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde gelişen diğer isyanlardan ayrılır.

Râfi' b. Leys'in nesep bağları, ailesinden devraldığı nüfuz mirası ve toplumda sevilen bir kişi olması isyan lideri olarak sivrilmesine yardım etmiştir. İsyân, Horasan Valisi Alî b. İsâ b. Mâhân'a ve onun görevde tutulmasında ısrar eden Abbâsî merkezi yönetimine karşı halk nezdinde biriken öfkeden kaynaklanmıştır. Râfi' b. Leys, şahsi hataları ve suçları sebebiyle ortaya çıkan kargaşa ortamında isyan

lideri konumuna yükselmiştir. Dini-politik idealleri doğrultusunda hareket eden bir dava insanı değildir ve ayrılıkçı veya devrimci bir eğilimi görülmemektedir.

Kaynaklar Alî b. İsâ b. Mâhân'ın karakterine ve yönetim tarzına karşı menfi bir tavır içindedir; ancak onu olduğundan farklı olarak yansıttıkları da düşünülmemektedir. Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd'i hakkındaki tüm şikayetlere rağmen İbn Mâhân'ı görevde tutmaya teşvik eden temel etken ise iç politik kaygılarıdır. Yine de isyandan birinci derecede sorumlu olan kişi Hârûn Reşîd yönetimidir.

İsyan Abbâsî idare usullerinin ve Hârûn Reşîd'in iç politikasının başarısızlığının bir neticesidir. Merkezden atanan valilerin bölgeyi sağlıklı bir şekilde yönetemediklerinin göstergesidir. Bölge halkını isyana yönelten unutulmuşluk ve ihmal edilmişlik hisleri, merkezi idarenin doğuya kaymasıyla ve yerel meseleler ile yakinen meşgul olmasıyla yatıştırılabilmektedir. Buna bağlı olarak isyan ateşi sönmüş ve kademeli olarak ortadan kalkmıştır.

Râfi' İsyanı; Abbâsî tarihinin en geniş çaplı iktidar mücadelesini dolaylı yoldan etkilemiştir. Bu isyan vesilesiyle Horasan'a gelen ve isyanı bastırmakla meşgul olan Me'mûn, idari kabiliyetlerini halka sergileme fırsatını bulmuştur ve Râfi' b. Leys karşısında başarıları sayesinde bölgede hatırı sayılır bir destekçi kitlesi elde etmiştir.

Alî b. İsâ b. Mâhân gibi despot bir valinin neden olduğu tepkinin ve Râfi' b. Leys'in ortaya çıkardığı tehlikenin Me'mûn'un Horasan'ı Tâhirîlere ve Mâverâünnehir'i Sâmânîlere tevcih etmesinde kayda değer bir tesiri olduğu düşünülmektedir. Me'mûn; verasete dayalı valilik sistemini kurarak mahalli gereksinimlerin farkında olan ve toplumun beklentilerine hassasiyetle yaklaşabilen yerel iktidarlara yönetime getirmiştir. Bu yönüyle Râfi' b. Leys İsyanını İslamî devir Orta Asya tarihi için önemli bir dönüm noktası olarak kabul etmek mümkündür.

Kaynakça

- Anonim (1971). *Ahbâru'd-devleti'l-'abbâsîyye ve fîhi Ahbâri'l-'abbâs ve Veledihi*. (thk. 'Abdü'l-'azîz ed-Dûrî, 'Abdü'l-cebbâr el-Muttalibî). Beyrut.
- Barthold, V. V. (1990). *Mogol İstilâsına Kadar Türkistan*. (haz. Hakkı Dursun Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Belâzurî (1987). *Fütûhu'l-buldân*. (thk. 'Abdullah Enîs et-Tabbâ'a, Ömer Enîs et-Tabbâ'a). Beyrut: Müessesetü'l-me'ârif.
- Bozkurt, Nahide (1997). Hârûnürreşîd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları. s. 258-261.
- Bozkurt, Nahide (1999). İbn Mâhân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları. s. 164-165
- Bozkurt, Nahide (2002). *Mu'tezile'nin Altın Çağı (Me'mun Dönemi)*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bozkurt, Nahide (2006). Nasr b. Seyyâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları. s. 415-416.
- Crone, Patricia (1980). *Slaves on Horses: the Evolution of the Islamic Polity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daniel, Elton L. (1979). *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule 747-820*. Menneapolis and Chicago: Bibliotheca Islamica Yayınları.
- Dîneverî (1330). *el-Ahbâru't-tivâl*. Kahire: Matbu'âtu's-Sa'âde bi-Mısır Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2003). Leys b. Muzaffer. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yayınları. s. 164.
- En-Lin, Liu (1972). Talas Seferi Hakkında Yapılan Bir İnceleme. *VII. Türk Tarih Kongresi: Bildiri Özetleri (25-29 Eylül 1970)*, C. I, s. 414-420.
- Ezdî (1967). *Târîhu Mavsıl*. (thk. 'Alî Habîbe). Kahire.
- Gibb, H. A. R. (2005). *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. (çev. Hasan Kurt). Ankara: Çağlar Yayınları.

- Güneş, Hasan Hüseyin (2015). Abdullah Me'mun ve Muhammed Emin'in Hilafet Mücadelesi. *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 2:2, s. 8-28.
- Halife b. Hayyât (1985). *Târîh*. (thk. Ekrem Ziyâ el-'Ömerî). Riyad: Dâru Taybe Yayınları.
- İbn A'sem el-Kûfî (1991). *Kitâbü'l-fütûh*. (thk. 'Alî Sîrî). C. VIII. Beyrut: Dârü'l-edvâ'.
- İbn Hurdâzbih (2014). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. (yay. haz. Hamâhullah Veledü's-selâm). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye Yayınları.
- İbnü'l-esîr (2010). *el-Kâmil fî't-târîh*. (yay. haz. 'Abdullah el-Kâdî, Muhammed Yûsuf ed-Dekkâkî). C. V. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye Yayınları.
- İbnü'n-nedîm (t.y.). *el-Fihrist li-İbnü'n-nedîm*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife Yayınları.
- Kennedy, Hugh (1981). Central Government and Provincial Elites in the Early Abbasid Caliphate. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 44:1, s. 26-38.
- Kurt, Hasan (1998). *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci (Buhârâ Örneği)*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Nerşahî (t.y.). *Târîhu Buhârâ*. (thk. Emîn 'Abdü'l-mecîd Bedevî, Nasrullah et-Tirâzî). Kahire: Dârü'l-me'ârif Yayınları.
- Nesefî (1991). *el-Kand fî Zikr-i 'Ulemâ'-i Semerkand*. (yay. haz. Muhammed el-Fâryâbî). Riyad: Mektebetü'l-kevser Yayınları.
- Norhayati, Haji Hamzah (2003). The Government of Khurasan Under Harun al-Rashid (A.H. 170-193/A.D. 786-808). *Usuluddin*, 17, s. 163-184.
- Pellat, Ch. (1985). Alî b. Îsâ b. Mahan. *Encyclopaedia Iranica*. C. 1. Londra: Routledge and Kegan Paul Yayınları. s. 852.
- Taberî (1966). *Târîhu't-taberî - Târîhü'r-rusul ve'l-mülûk*. (thk. Muhammed Ebû'l-fazl İbrâhîm). C. VIII. Kahire: Dârü'l-me'ârif bi-Mısır Yayınları.
- Taha, Mahâ Es'ad Abdü'l-hamîd (2012). Horâsân ve Velâyetu İbn Mâhân. *el-Üstâz*, 200, s. 636-655.

- Târik, Kusayy (2013). *İbn Mâhân ('Alî b. 'İsâ)*. Bağdat: Matbuatü'l-vâiz.
- Tor, D. G. (2009). The Islamization of Central Asia in the Samanid Era and the Reshaping of the Muslim World. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, 72:2, s. 272-299.
- Türk, Sümeyra (2018). *İslam Ordularının Maveraünnehir'de Karluk-Türgeş Sahasında Askeri İlerleyişi ve Daîlerin Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, Recep (1997). *Horasan Tarihi*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ya'kûbî (2010). *Târîhü'l-ya'kûbî*. (thk. Abdü'l-emîr Mühennâ). C. II. Beyrut: Şeriket Ala 'Alemî li'l-matbû'ât Yayınları.